

УДК 347.96/97/98:347.991-048.78(477)

М. Деменчук,кандидат юридичних наук,
асистент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ: АНАЛІЗ І ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Забезпечення єдності судової практики є головним завданням Верховного Суду, реалізація якого неможлива без достатньої кількості механізмів для цього. Питання щодо їх ефективності неодноразово поставало серед науковців і практиків (В. Жуйков, В. Сердюк, І. Бейцун, Я. Романюк та інші), а чергова хвиля реформ, що внесла зміни не лише до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а й процесуальних кодексів, зумовила актуальність обраної проблеми.

Метою статті є визначення переліку механізмів із забезпечення єдності судової практики, їх згрупування та визначення подальших шляхів їх удосконалення.

Учений і практик В. Жуйков виокремив два аспекти забезпечення єдності судової практики: забезпечення єдності судової практики в кожній із підсистем судів і забезпечення єдності застосування законодавства загалом у судовій системі, оскільки всіма судами застосовуються ті самі норми права [1, с. 274].

Європейський досвід спеціалістів КРЕС свідчить про поділ механізмів забезпечення єдності судової практики на формальні, напівформальні та неформальні.

Формальні механізми пов'язані зі здійсненням проваджень у суді. У Верховних судах провадження можуть бути пов'язані з розглядом індивідуальних скарг (наприклад, остаточних скарг щодо питань права, касаційних скарг тощо), наданням офіційного тлумачення (наприклад, висновків, рішень

щодо єдності застосування закону) стосовно суто абстрактного характеру, без прив'язки до скарг, поданих щодо окремої справи, або ухваленням попередніх постанов щодо справ, які перебувають на розгляді, стосовно вузько визначеного правового питання, на запит суду нижчої інстанції.

Напівформальні механізми передбачають регулярні заплановані зустрічі суддів певного суду або різних судів одного рівня із суддями суду вищої інстанції. Зустрічі можуть мати як неформальний характер, так і бути інституціоналізованими.

Неформальні механізми пов'язані із забезпеченням правової освіти, проведенням тренінгів для суддів, неформальних консультацій суддів з метою встановлення консенсусу з різних питань процесуального та матеріального права, у випадках наявності розбіжностей у судовій практиці [2, с. 6–7].

Незважаючи на те що, як видається, здійснена класифікація механізмів із забезпечення єдності судової практики є вдалою, підтримаємо вже встановлену в науковій літературі ідею поділу механізмів із забезпечення єдності судової практики на процесуальні та позапроцесуальні. Уважаємо за можливе називати їх первинними і вторинними, що зумовлюється характером і сутністю повноважень Верховного Суду. Процесуальні (первинні) механізми пов'язані зі здійсненням Верховним Судом правосуддя в передбаченому законом процесуальному порядку для охорони прав і свобод людини та громадянина, прав і закон-

них інтересів фізичних і юридичних осіб та інтересів суспільства й держави. Уважаємо процесуальні повноваження первинними через статус Верховного Суду, який є судовим органом, головним призначенням якого передусім є здійснення правосуддя. Сучасні підстави та порядок розгляду справ у Верховному Суді суттєво відрізняються від положень попередніх редакцій процесуальних кодексів. Так, законодавець змінив порядок надходження касаційної скарги до Верховного Суду, визначив «критерії допуску» до розгляду найвищою судовою інстанцією.

Закріплення цих підстав, видається, спрямовано на зменшення навантаження на Верховний Суд. Проте можуть виникнути сумніви щодо спроби обмеження конституційного права особи на оскарження рішення. Суддя Касаційного цивільного суду Верховного Суду А. Лесько однозначно відповіла на це запитання: наявність підстав для відмови у відкритті касаційного провадження є загальноприйнятою європейською практикою, що не суперечить принципів верховенства права [3]. На нашу думку, не можна повністю погодитися з А. Лесько, тому що склад верховних (вищих) судів більшості європейських держав є набагато меншим порівняно з Верховним Судом в Україні. Отже, встановлення обмежень є об'єктивною умовою для нормальної роботи вищого судового органу, на розгляд якого потрапляють лише найзначніші справи.

Цікавим є той факт, що, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та в спосіб, визначені процесуальним законом. До внесення змін до процесуального законодавства порядок реалізації цих повноважень у певному сенсі залишався відкритим, а забезпечення єдності судової практики «зводилося» лише до відправлення правосуддя. Проте з унесенням змін Верховний Суд отримав можливість ухвалювати зразкові рішення по спра-

вах. Ця новела існує поки що в Кодексі адміністративного судочинства України. Відповідно до законодавства, зразкова адміністративна справа – це типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення.

Перелік позапроцесуальних (вторинних) механізмів, які безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя, є набагато різноманітнішим.

По-перше, зараховуємо до них повноваження Пленуму Верховного Суду узагальнювати практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизувати та забезпечувати оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких їх сформульовано (з метою забезпечення однакового застосування норм права під час вирішення окремих категорій справ).

Відповідно до п. 10-2 ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд також надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства під час вирішення судових справ. Видається, існує потреба в установленні чіткого порядку звернень до Верховного Суду про надання відповідних роз'яснень щодо забезпечення єдності судової практики. Ініціатором таких звернень можуть бути голови судів і судді різних спеціалізацій, прокурори – публічні обвинувачі, адвокати та їхні об'єднання, співробітники юридичних наукових установ і юридичних навчальних закладів.

Відповідні запити мають містити короткий виклад суті справ, які були або є предметом розгляду чи являють професійний інтерес, порівняльні дані з іншими судовими рішеннями із цих питань, прохання роз'яснити позицію Верховного Суду, якщо вона не збігається з позицією суб'єкта звернення.

Відповідь на запит може містити посилання на опубліковану практику Верховного Суду, яка залишилася поза увагою заявника (або неопубліковану),

можуть використовуватися відомості, що містяться в Реєстрі судових рішень, матеріали узагальнень судової практики, які з тих чи інших причин залишилися поза увагою авторів звернень, публікації в наукових та інших юридичних виданнях. Доцільно також використовувати рекомендації й роз'яснення Європейської комісії «За демократію через право» з питань судоустрою та судочинства, прецедентну практику Європейського суду з прав людини, що стосується як України, так й інших держав.

З роботою Пленуму Верховного Суду тісно пов'язана діяльність самостійних підрозділів у структурі Апарату суду – Відділу опрацювання правових позицій касаційних судів і Великої Палати, Відділу аналізу судової статистики Верховного Суду, Відділу систематизації практики Європейського суду з прав людини та підготовки запитів. У суді передбачено наявність відділів аналізу судової статистики з кожного типу юрисдикції: адміністративної, господарської, кримінальної та цивільної.

Наступним вторинним механізмом забезпечення єдності судової практики вважаємо аналіз судової статистики. Досліджуючи судову статистику, Велика палата чи Судова палата касаційного суду аналізують помилки, допущені судами нижчих інстанцій, виявляють труднощі в тлумаченні норм права та причини, які призводять до них, обмірковують пропозиції щодо усунення цих труднощів. Матеріали судової статистики, з яких убачається непослідовність значної кількості судових рішень, є, безумовно, приводом для з'ясування причин такого становища Верховним Судом, що передусім сприяє узагальненню судової практики. Масовий перегляд судових рішень можна розглядати як тривожний сигнал щодо якості судочинства у справах певних категорій. Водночас норма закону, за якою Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону

України «Про судоустрій і статус судів»), є дещо оптимістичною. До того ж потрібно мати на увазі, що суперечності застосування правових актів судами різних спеціалізацій мають здебільшого об'єктивний характер, ураховуючи докорінну відмінність у характерові правовідносин, що виникають у різних сферах життя, наприклад, коли йдеться про застосування норм кримінального закону й законодавства, що регулює питання інтелектуальної власності та інші питання суто цивільно-правового характеру, зокрема ті, які не стосуються загальних питань судоустрою й судочинства.

Значущість судової статистики особливо підвищується в епоху значних змін у законодавстві, коли виникають цілком нові правові норми, які набрали чинності без належної юридичної експертизи й обговорення в суддівському середовищі. Особливо багато змін унесено до законодавства про судоустрій і до процесуальних кодексів. Поступово стає очевидним, що кількість цих нововведень не сприяє юридичній науці і практиці. Пізніше Верховному Суду доведеться коригувати застосування цих законів.

Важливу роль у забезпеченні єдності судової практики відіграє доступність судових рішень. Варто також звернути увагу на те, що доступ до судових рішень утілено в такому: 1) рішення суду проголошуються прилюдно, вони є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі, якщо судовий розгляд відбувався в закритому судовому засіданні, судові рішення оприлюднюються з виключенням інформації, яка підлягає захистові від розголошення; 2) доступ до реєстру є безоплатним і цілодобовим.

Варто звернути увагу на те, що висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у діяльності нормативно-правові акти. Щодо цього питання Я. Романюк зазначив, що ситуація від-

ступу від правової позиції Верховного Суду має бути скоріше винятком, ніж правилом, оскільки якщо судді відходять від правової позиції Верховного Суду, то вони мають якісно це обґрунтувати. Очевидно, доцільніше попередньо узгодити можливість відступу, встановивши для цього відповідну процедуру (порядок). Більше того, відступ від правової позиції Верховного Суду з явно незрозумілих причин, який має безпідставний характер, може бути підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Ще одним вторинним (позапроцесуальним) заходом вважаємо можливість надання Верховним Судом методичної допомоги судам нижчої інстанції. Варто погодитися з точкою зору щодо того, що головним обов'язком Верховного Суду як суду найвищої ланки є не просто правильне вирішення якоїсь однієї справи, а забезпечення уніфікації судової практики в межах держави. Тому є важливим, щоб цей суд мав змогу не лише виправляти судові помилки, а й насамперед запобігати таким помилкам шляхом спрямування чинної судової практики в єдине русло [4]. Прикладами методичної допомоги із цих питань є організація та проведення конференцій, круглих столів, читання лекцій, на яких обговорювалися б актуальні питання реформування системи судоустрою та перегляд положень законодавства, що можуть викликати труднощі у правозастосуванні.

Видається, що зазначені заходи не пов'язані з неправомірним впливом на суддів у конкретних справах, адже методична допомога має орієнтовний характер, стосується вирішення наявних проблем застосування норм матеріального чи процесуального права, у жодному разі не містить зауважень або критики чи пропозицій щодо вирішення конкретних справ, які перебували у провадженні тих чи інших судів чи суддів.

Шляхи вдосконалення забезпечення єдності судової практики Верховним Судом умовно можна поділити на дві групи: ті, що спрямовані на встанов-

лення та виправлення вже допущених помилок, і ті, що мають на меті запобігання їм. Підтримуємо точку зору, що використання механізмів із запобігання помилкам є набагато продуктивнішим як для суддів, так і для громадян, що вимагають та очікують справедливих і законних судових рішень [5].

У зв'язку з вищевикладеним пропонуємо до першої групи шляхів з удосконалення забезпечення єдності судової практики зарахувати запровадження інституту зразкових справ до інших типів судочинства, окрім адміністративного. Серед науковців існує точка зору щодо можливості запровадження цього інституту до господарського судочинства через накопичення значної кількості типових справ у банківських (кредитних) спорах чи у спорах із Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Проте вважаємо за неможливе запровадження такого інституту в кримінальному провадженні через морально-етичний аспект кримінального злочину, неможливість наперед передбачити типовий суб'єктний склад, розмір і характер завданої шкоди, спричинених моральних страждань тощо.

На нашу думку, перелік заходів, що спрямовано на запобігання помилкам, є набагато різноманітнішим. Зараховуємо до них наявність зворотного зв'язку від представників юридичної та наукової спільноти, співпрацю з Національною школою суддів України, підготовку фахових статей суддями Верховного Суду. Розглянемо кожен із них окремо.

Як вдало зазначає Голова Верховного Суду В. Данішевська, інформація, отримана в порядку зворотного зв'язку, є дуже потрібною, оскільки завдяки їй можна побачити реакцію суспільства на дії Верховного Суду. Крім того, В. Данішевська звертає окрему увагу на діяльність адвокатів, які, на її думку, мають можливість переконати суддю в тому, що бачення чи уявлення щодо змісту тієї чи іншої норми є застарілим і що сучасні умови життя вимагають іншого розуміння [6].

Співпраця суддів Верховного Суду та Національної школи суддів України,

що є державною установою зі спеціальним статусом у системі правосуддя, забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність, може мати хоча й непрямий, а й значний вплив на формування судової практики, адже ця установа відповідальна за спеціальну підготовку кандидатів на посаду судді, вивчення міжнародного досвіду щодо організації та діяльності судів, дискусійних питань судової практики.

Щодо підготовки науково-практичних фахових статей у юридичних виданнях варто відзначити, що робота суддів Верховного Суду є напруженою та потребує багато часу, але аналіз проблем у застосуванні законодавства особами, які повсякденно зустрічаються із цими проблемами, буде вкрай корисним для інших суддів, науковців і юристів-практиків.

Отже, питання забезпечення єдності судової практики в сучасних умовах є, беззаперечно, актуальним, адже в разі існування механізмів її забезпечення зменшується необхідність у прийнятті нових нормативно-правових актів і внесення змін до чинних, підвищується передбачуваність судових рішень і прикріплюється процес розгляду справ.

Ключові слова: Верховний Суд, судова практика, судова статистика, механізми забезпечення єдності судової практики, правова позиція.

У статті досліджено механізми забезпечення єдності судової практики Верховним Судом. Висловлено точку зору щодо наявних у юридичній літературі підходів до їх поділу, запропонований власний – на первинні та вторинні механізми (залежно від характеру). Досліджено шляхи вдосконалення механізмів із забезпечення єдності судової практики.

В статті досліджено механізми забезпечення єдності судової практики Верховним Судом. Висказана точка зору щодо наявних у юридическій літературі підходів до їх розділення, пропонується розділення на первинні та вторинні (в залежності від характеру). Досліджено шляхи вдосконалення механізмів із забезпечення єдності судової практики.

The article investigates the mechanisms for ensuring the unity of judicial practice by the Supreme Court. A viewpoint on the approaches to their division available in the legal literature is expressed, the division on primary and secondary mechanisms (depending on the nature) is proposed. The ways of improvement of mechanisms for ensuring unity of judicial practice are investigated.

Література

1. Верховенство права и проблемы его обеспечения в правоприменительной практике : междунар. коллект. монография. 2-е изд., перераб. Москва : Статут, 2010. 432 с.

2. Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону : Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20. URL: <https://goo.gl/8DVP41>.

3. Лесько А. Забезпечення права на справедливий суд при винесенні ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження. URL: <https://goo.gl/gbRTgb>.

4. Доповідь Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на XIV позачерговому з'їзді суддів України. URL: <https://goo.gl/4eQkVK>.

5. У Верховному Суді України відбувся круглий стіл «Узгодженість судової практики: європейський досвід, практичні та теоретичні аспекти». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7).

6. Офіційна сторінка Верховного Суду у Фейсбук. URL: <https://goo.gl/5wdhwN>.

